

Småstykker

ROSKILDEKIRKENS JORDEGODS FØR ÅR 1200

FRA SKIBENGODS TIL BISPEGODS

AF

C. A. CHRISTENSEN

Da jeg fik den ærefulde opfordring at holde en forelæsning, bestemte jeg mig for at læse over de problemer, der knytter sig til Roskildekirkens gods.¹ Som udgiver af Roskildebispens Jordebog ca. 1370 og tilsynsførende ved J. O. Arhnungs udgave af Kapitlets Jordebog 1568² har jeg i årenes løb haft rig lejlighed til at fundere over tilblivelsen af dette enorme godskompleks, der i sin slutfase omfattede henved 4000 gårde. På reformationstiden kan man regne med, at bispestolen har ejet ca. 2600 gårde. Beregningen er foretaget af Kr. Erslev og findes i *Danmarks Riges Historie* II, s. 623.³ Den anden del af Roskildekirkens gods udgjordes af domkirkens og kapitlets gods. På grundlag af domkapitlets jordebog 1568 kan dette gods opgøres til 1300 gårde, måske en smule mere. Der er al grund til at studse over denne skæve fordeling.

Indtægterne af de 1300 gårde tjente jo til en mængde forskellige formål: De tjente til domkirkens og domskolens vedligeholdelse. Og fire prælater — dekan, domprovst, ærkedegn og kantor — samt 35 kanniker fik deres grundløn herfra. Talrige andre opretholdtes og deres alterpræster aflønnedes fra de samme 1300 gårde. Kort sagt hele det blomstrende fromhedsliv, der udfoldede sig omkring domkirken, hvilede på dem.

Og så kontrasten hertil! Den ene mand — bispens — med sine 2600 gårde! Og så havde han endda derudover bispetiende samt cathedratum af alle stiftets

¹ Forelæsning holdt 31. maj 1979 i anledning af Københavns Universitets 500 års jubilæum.

² C. A. Christensen: Roskildebispens Jordebog 1370. Kbh. 1956. — J. O. Arhnung: Roskilde Kapitels Jordebog 1568. Kbh. 1965.

³ I 1946 har jeg i Festskrift til Erik Arup, s. 131, fremsat den formodning, at gårdtallet rimeligvis har været betydeligt større, fordi jordebogshåndskriftet viser, at en mængde blade er ladet ubeskrevet, beregnet til senere indførelse af diverse godslen, hvilket dog aldrig har fundet sted. En senere undersøgelse har dog overbevist mig om, at Erslev har taget hensyn til det forhold ved at supplere disse lakuner med oplysninger i jordebøger, skøder m. m. fra 16. århundrede.

sogne. Kapitlets ekstraordinære indtægter af årtidepenge og offergaver har vejet lidt i sammenligning hermed. Således var tilstanden, da det endte. Hvordan begyndte det?

Om begyndelsen til kapitlets *bona spiritualia*, de 1300 gårde, er vi idag faktisk forbavsende godt orienteret. Omkring 1140 refererer Roskildekroniken⁴ et dokument fra omkring 1075. Forfatteren til kroniken har uden tvivl selv været kannik ved kirken. Ifølge det dokument har Estrid med sin søn kong Svends samtykke skænket 50 bol til Roskildekirken. Det skete i biskop Vilhelms tid — 1060—1076. Kroniken fortæller derefter, at Vilhelms efterfølger, bispen Svend Normand — 1076—1088 — føjede så meget af bispebordets gods til Estrids gave, så der i alt kunne blive 15 præbender ved domkirken. — Her må man erindre, at en præbende var et variabelt antal gårde, der tjente til aflønning af en prælat eller en kannik. De 15 præbender blev senere kaldt de *15 gamle præbender* og kan følges gennem hele middelalderen.⁵

Ved hjælp af kapitlets jordebog 1568 — udgivet 1965 af J. O. Arhnung — kan præbendernes gårde nøjagtigt lokaliseres idag. De udgjorde tilsammen 280 strøgårde,⁶ beliggende indenfor trekant-området Roskilde—Stevns—København. Man kan undre sig over, at en jordebog fra 1568 kan benyttes til bestemmelse af et jordegods' omfang omkring år 1100. Det skyldes imidlertid det forhold, at præbendesystemet indeholdt et element, der automatisk måtte virke konserverende. Hvert præbende havde sit *corpus*, et givet antal gårde eller visse sikre, fastlagte indtægter. Da man omkring 1200 begyndte at udvide antallet af præbender — man nåede i tidens løb op på 35 præbender — fik disse nye præbender ikke automatisk andel i de ældre præbenders *corpora*, de havde hver deres eget som regel mindre *corpus*. At dette forhold ikke i tidens løb førte til forfatningskampe indenfor kapitlet, skyldes, at hver nyudnævnt kannik i kraft af den såkaldte optionsret kunne regne med successivt at avancere fra de små til de store præbender. Et advancementssystem har altid været levedygtigt.

Ganske kort tid efter at de 15 præbender var stiftet, fik kapitlet sin tredje store godsgave, nemlig af dronning Margrete, gift med Harald Hein, som døde 1080. Det gods, Margrete skænkede, lå i Gønge herred. Her må jeg indskyde en kort orienterende bemærkning. A. D. Jørgensen, Erslev, Arup, Lauritz Weibull og endnu Arhnung i sin disputats 1937, *Roskilde Domkapitels Historie*, mente at måtte opfatte Estrid og Margrete som én og samme person med et dobbeltnavn. Som følge heraf blev Estrids gave lokaliseret til Gønge herred; derfor kunne Arup i sin *Danmarks-Historie*⁷ give sin bekendte levende skildring af Estrids

⁴ Chronicon Roskildense. Scriptorum Minores historiae Danicae medii ævi I. Kbh. 1917, s. 22; jf. DD I. r. II, nr. 9.

⁵ Jf. J. O. Arhnung, *Roskilde Domkapitels Historie* I. Kbh. 1937, s. 95 f.

⁶ Kapitlets jordebog, s. 49—80. I tallet 280 gårde indgår dog et ukendt og ubestemmeligt antal gårde stammende fra en gave 1184 af ærkebisp Absalon, jf. Arhnung, *anf. udg.*, s. 90. — De 280 gårde i det 16. århundrede betyder selvfølgelig ikke, at der også i 11. og 12. århundrede har været 280 gårde på jorden dér. Gaverne har lydt på ejendomsret til jord, på hvilken der i det 16. århundrede var 280 fæstegårde.

⁷ E. Arup, *Danmarks Historie* I. Kbh. 1925, s. 138 og 168 passim.

djærve virke som nybyggerfrue i Skånes udmarker. Men i en lille opsats i 1951 i *Historisk Tidsskrift** — 'Estrids og dronning Margretes gaver til Roskilde Kapitel' — gjorde jeg opmærksom på, at denne identificering beroede på en apokryf tilføjelse fra omkring 1500 til den originale notits i *Liber Daticus Roskildensis* vedrørende dronning Margrete.

Som tilsynsførende ved Arhnungs udgave af jordebogen 1568, der udkom i 1965, havde jeg rig lejlighed til at drøfte de adækvate problemer med Arhnung. I flere noter i udgaven betoner han udtrykkeligt, at han tager afstand fra sin tidligere opfattelse og tilslutter sig mit synspunkt, at *Estrid og Margrete var to forskellige personer*.⁹ Konsekvenserne er ret betydelige. Allerede i sin disputats havde Arhnung gjort opmærksom på, at de 15 gamle præbender — som jo i jordebogen dannede en særgruppe blandt præbenderne — igen kan ses delt i to grupper, nemlig én gruppe på 8, som kaldes »De ældste præbender«, og en anden på 7, som kaldtes »de senere tilkomne præbender«. Denne inddeling kan jo fuldkommen indpasses i den tilblivelseshistorie, Roskildekroniken fortæller: Først blev der stiftet præbender på grundlag af Estrids gave på de 50 bol. Siden lagde biskop Svend Normand så megen jord til, så det kunne blive til 15 præbender i alt.

Derfor kan Danmarkshistoriens to ældste godskomplekser nøjagtigt lokaliseres idag ved hjælp af Arhnungs noter i udgaven. Her angives, hvilke af de 15 præbender der var identisk med de 8 oprindelige præbender, og hvilke der var de senere tilkomne, altså stiftet på grundlag af henholdsvis Estrids og biskop Svends godsgaver. Gennemsnitligt havde hvert præbende 18–19 gårde. De 8 præbender havde sammenlagt 143 gårde og de 7 139 gårde. Alle gårde lå i det nordøstlige Sjælland, altså i det nævnte trekantområde Roskilde–Stevns–København.

Også den tredje store godsgave, Dronning Margretes, er blevet nøjagtigt lokaliseret i nyeste tid. Det skete i 1965, da en skånsk lokalhistoriker — Torsten Karlson — i *Västra Göinge Hembygdsförenings Skriftserie X* kartografisk fastlagde de lokaliteter i Gønge herred, der nævnes i kapitlets senere jordebog 1614. Godset bestod af i alt 50 gårde. Af særlig interesse er, at Karlson har fremdraget et officielt svensk opmålingskort fra 1711. Heraf fremgår, at 22 af disse 50 gårde lå indenfor et typisk enemærkeområde med skarpt optrukne grænser. Groft regnet drejer det sig om et samlet areal på ca. $10 \times 2\frac{1}{2}$ km, strækkende sig fra Finjasøen vestpå. Mon arkæologiske undersøgelser ikke skulle kunne påvise en ny storgård fra vikingetid her? I så fald vil de oven i købet få indtryk af et sådant storgods' jordtilliggende.

Rundt regnet kan man anslå, at de tre lokaliserede godsgaver — Estrids, Svend Nordmands og dronning Margretes — har svaret til ca. 330 gårde i det 16. århundrede. Det gods har været af langt større omfang end de $52\frac{1}{2}$ bol, som Knud den Hellige nogle år senere i sit berømte gavebrev fra 1085 skænkede kirken i Lund, vel en to-tre gange så stort.

* Arhnung, anf. udg., s. 180 og 227. Konsekvensen har han draget i sine indledninger til

⁹ HT 11. r. IV, s. 450–462.

de enkelte præbender s. 49–80.

Betænker man, at Svend Estridsen i disse år omgikkes med planer om oprettelse af et dansk ærkebispesæde, kan der næppe være tvivl om, at Roskilde har været udset som dets metropol. At det alligevel blev Lund, der løb af med æren, skyldes nok, at planen om ærkebispesædet blev kombineret med planen om primatet over Sverige. Og så lå Lund i forhold til de svenske bispesæder mere vel egnet end noget andet dansk bispesæde, et synspunkt, der er blevet fremført af Lauritz Weibull.¹⁰ Begyndelsen til kapitelgodset ligger således helt klar. Ved hjælp af Arhnums noter i udgaven kan man praktisk talt i ubrudt rækkefølge se, hvorledes godset successivt vokser og ender med de nævnte 1300 gårde i 1536.

Helt anderledes ligger det med spørgsmålet om oprindelsen til bispestolens gods. Og det gælder ikke blot for Roskilde. Alle danske bispestole træder veludstyrede med gods ind i historiens, d.v.s. dokumenternes lys. Hvorfra stammer de enorme godsmasser, det må have drejet sig om?

Hal Koch har i 1936 i *Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder* overvejet problemet. Hans ræsonnement og konklusion er denne: Vi ved (fra Saxo), at store dele af Roskilde bispestols gods stammer fra Estrid¹¹ og hendes søn kong Svend. Og selv om tilsvarende oplysninger om store kongelige gaver til landets øvrige bispestole mangler, nærer Hal Koch dog ingen tvivl om, at disse bispestole ligeledes i vid udstrækning har fået deres gods som gaver fra konger.¹² Endvidere mener han, at bisperne indtil tiden omkring 1200 »har besiddet deres ejendom, stiftets ejendom, med ganske samme ret, som de andre frie mænd i landet ejede deres jord. — Først i 13. århundrede begynder virkelige lensretlige synspunkter at gøre sig gældende«. ¹³ Når derfor kongerne i det 13. århundrede under ærkebisperiden påstår, at bispegodset er len, *feudum*, af kronen, og at bisperne var kongens lensmænd, *feudatarii*, så er det efter Hal Kochs opfattelse en tilsnigelse fra kongemagtens side, influeret af udenlandsk, tysk tankegang.¹⁴

I det følgende vil jeg i korthed skitsere en opfattelse, der er så temmelig stik modsat den, Hal Koch har givet udtryk for, nemlig den, at bisperne oprindeligt skal have ejet bispegodset som privatgods. Først en negativ argumentation.

Den beviskraft, Hal Koch tillægger Saxos fortællinger om de store godsgaver til kirken i Roskilde, og som skal have været følge af de to drab, som henholdsvis Knud d. Store og Svend Estridsen skal have begået, har de vitterligt ikke. Hal Koch må have overset, at Lauritz Weibull allerede i 1910 i en afhandling i *Historiskt tidskrift för Skåneland IV* har analyseret og påvist disse fortællingers sagnagtige karakter. Weibulls analyse viser, at Saxo ved skildringen af Ulf Jarl-epi-

¹⁰ L. Weibull, *Skånes Kyrka från de äldsta tider till Jacob Erlandsens död 1274*. Lund, 1946, s. 37.

¹¹ Den gave af Estrid, som Hal Koch her tænker på, er ikke identisk med hendes ovenfor omtalte gave til kapitlet, men drejer sig om en langt større gave til bispestolen, som straks nedenfor bliver analyseret.

¹² Hal Koch, *anf. arb.* II, s. 58.

¹³ *Sst.*, s. 66.

¹⁴ Jf. Poul Johs. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*. Kbh. 1940, s. 367–68; Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati*. Kbh. 1945, s. 3, 79 og 153 f.

soden har benyttet og ændret en skriftlig kilde, der også nogle få år senere er blevet benyttet i norrøne fremstillinger, Fagrskinna, Olav d. Helliges Saga og Heimskringla. (Idag regner man med, at der har eksisteret en tabt fælleskilde, Knud d. Stores saga, lidt ældre end Saxo).

Netop på det godshistoriske område træder den af Saxo foretagne ændring klarest frem i dagens lys. Weibull har dog ikke så meget haft øje for denne side af sagen. I den norrøne overlevering fortælles, at Knud den Store efter drabet på Ulf Jarl som bod for det begåede sacrilegium, drabet i selve domkirken, skænkede »så store jorder, som svarer til et stort herred. Og deraf voksede den stiftelse siden meget. Derfor har disse jorder ligget til den siden« (Olaf d. Helliges saga).

Saxo lader det derimod være Svend Estridsen, der begår sacrilegiet ved at lade en unævnt hirdmand dræbe i domkirken. Sceneriet må derfor ændres. Drabet på Ulf Jarl sker ikke i domkirken, men i kongsgårdens gildehal. Følgelig intet sacrilegium, og derfor heller ingen bod til kirken. Men af medfølelse med sin søster Estrids enkestand skænker kong Knud hende to herreder. Senere i tiden skænker Estrid disse to herreder til deling mellem bispestol og kapitel.

Flakkebjerg herred var *et stort herred*. Ifølge matriklen 1682 var der da 1086 gårde i herredet. Det var dobbelt så meget som i et normalt sjællandsk. I deres omtrentlighed svarer de to størrelsesangivelser til hinanden. Der tænkes i begge tilfælde på ca. 1000 gårde. Heraf kan man udlede, at bispestolen omkr. 1200 har ejet betydeligt flere end 1000 gårde (»Og deraf voksede denne stiftelse siden meget«), samt at man på samme tid har haft en usikker tradition om, at 1000 gårde direkte eller indirekte gik tilbage til Knud d. Store. Men fasttømret har denne tradition ikke været. Sagligt set er i hvert fald Saxos variant lidet troværdig. Den ville i sin konsekvens betyde, at Estrid i tiden 1026 til ca. 1075 har levet som en sjællandsk super-storgodsejerske med ca. 1000 gårde.

Når Saxo flytter drabet på Ulf Jarl fra domkirken til kongsgårdens gildehal, er det, som Weibull har klarlagt, for at rydde scenen for en anden drabsscene i domkirken, nemlig det af Svend Estridsen anstiftede drab på en unavngiven hirdmand. Kr. Erslev¹⁵ og Johs. Stenstrup¹⁶ har behandlet den berømte episode. Men et nyt og afgørende moment blev påpeget af L. Weibull, da han viste, at den levende skildring af sammenstødet mellem den standhaftige biskop Wilhelm og den angerfulde kong Svend, der tvinges til bod og bedring, led for led, ja til tider ordret, er bygget op efter forskrifterne i *Decretum Gratiani* om brøde, anger og bod. Denne dekretsamling er fra tiden omkring 1150!

Det er en særdeles vigtig påvisning. Med Weibull at forklare foreteelsen som et udslag af Saxos bredt malende pensel og hans store fortællerglæde, her med grundlag i bestemmelser i kanonisk ret, er dog mindre tilfredsstillende. Saxo er jo som bekendt ellers ingen ynder af kanonisk ret. Hertil kommer, at Weibull har overset en meget vigtig pointe, nemlig den at sceneriet slutter med, at kong Svend som bod giver Roskildekirken det halve Støvnæs herred.

¹⁵ Kr. Erslev, Svend Estridsen og Biskop Vilhelm. HT 6. r. III. Kbh. 1891, s. 602–26.

¹⁶ Johs. Stenstrup, Biskop Vilhelm og Kong Svend. HT 7. r. I. Kbh. 1907, s. 1–64.

Det er det gådefulde Københavns-problem, der her dukker op, og som endnu ikke kan siges at have fundet nogen plausibel forklaring. Thi samtidig med at Saxo skriver dette, fortæller hans herre og mester, Absalon, i gentagne indstillinger til kurien fra tiden 1186 til 1200, at København med tilliggende — det er det halve Støvnæs herred — har han fået af Valdemar d. Store. Dog, eftersom København med tilliggende blev inddraget af kronen i 1417, kan kong Svends mystiske bodsgave i hvert fald ikke tjene til forklaring af bispestolens store godsmasse i 1536. Det kan derfor forbigås her.

I det efterfølgende vil jeg kort skitsere den vej, jeg mener man må gå for at forstå, hvordan Roskildebispen er kommet til sine 2600 gårde. Det første skridt har været, at han — og landets øvrige bisper — af kongemagten har fået overladt skibenrettigheder. Under et møde med den pavelige nuntius her i København i juni 1299 fremsatte drosten Niels Bild, Åge Jonsen (fhv. drost), Esger Jul (senere ærkebiskop) og ridderen Knud Mule, kongelig råd, en erklæring vedrørende det danske skibensystem, der reelt indeholder en statsretlig maxime af vidtrækkende betydning. Mere kompetente mænd til at udtale sig i den sag kan ikke tænkes.

Deres udtalelse lyder: »Skønt rigets skiben (*navigia regni*) er skabt og indrettet af fortidens konger til forsvar for konge og rige, så forbyder ærkebispen alligevel sine mænd (*homines*) i de skiben, i hvilke han har *regnum et custodiam*, at give møde på kongens bud i krigstilfælde.«¹⁷ Det sidste punkt drejer sig om det stadigt tilbagevendende og ofte fremhævede stridsspørgsmål om hærmændenes krigspligt. Det er dog ikke det, der har interesse i første omgang. Det, der har mere umiddelbar interesse, er udtalelsen om, at ærkebispen har *regnum* og *custodia* i sine skiben. Til orientering for de tilhørere, der ikke har disse forhold present: Hvert herred var normalt delt i to eller flere distrikter, et såkaldt skiben. Bøndene i hvert distrikt udrustede og bemandede et ledingsskib eller betalte kongen et beløb for at blive fri herfor.

At bisperne har haft skiben under sig er velkendt. Det fremgår bl. a. af den lapidariske sætning i Jyske Lov III 20: De *styreshavne*, der ligger til biscofsdom, følger biscofsdom. Men hvad ligger der i begrebet styreshavne? I *Studier over Kong Valdemars Jordebog*¹⁸ har Steenstrup fortolket denne passus således, at bisperne i visse distrikter har siddet inde med *styresmandsembedet*. En styresmand var den lokale bondehøvding, der var ledingsskibets fører. Stillingen gik i arv på mandssiden og hjemfaldt til kronen, hvis der ingen mandlige arvinger fandtes i lige linie. Styresmanden havde kun ret til, når virkelig krigsleding udbødes, at kræve et vist beskedent beløb af sit skibens bønder til brynjeleje og hesteleje.¹⁹

Det er dog umiddelbart ret usandsynligt, at magnaterne skulle have karakteriseret en sådan trods alt beskeden stilling med den magtfulde glose *regnum*. Med

¹⁷ Acta Processus Litium, udg. af A. Krarup og Wm. Norvin. Kbh. 1932, s. 283.

¹⁸ Johs. Steenstrup, anf. arb. (1874), s. 203; jf. Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, s. 254.

¹⁹ Jf. min artikel *Styresmand* i Kulturhistorisk Leksikon.

et par konkrete eksempler skal jeg illustrere, hvad magnaterne må have tænkt på. 1298 gav Erik Menved biskop Jens af Århus stadfæstelse på de skiben, som tidligere konger havde tilstået Århuskirken: Bispen skal nyde sine skiben med alle kongelige rettigheder — *regalia* — og med udøvelse af enhver kongelig myndighed — *cum exequcione totius iuris regii*.²⁰ Et af Århusbispens skiben lå i Lisbjerg herred. Det blev ligefrem i middelalderen kaldt *Biskopskibelse*, mens herredets anden halvdel blev kaldt *Koningskibelse*. Idag svarer det til henholdsvis Vester og Øster Lisbjerg herred. Af Århusbispens Jordebog 1544 (s. 6 flg.), udgivet af Paul Rasmussen i 1960, ses de 89 selvejere, der fandtes i Vester Lisbjerg herred i 1544, at svare de kongelige ydelser, inne, stud og leding, til bispegården i Århus. Det er de *regalia*, der omtales i 1298. I Jylland var selvejet nogenlunde bevaret. Af de 164 gårde i Vester Lisbjerg herred var de 89 endnu i selveje i 1544.

Helt anderledes lå forholdene på Sjælland. 1295 tilbagegav kong Erik Roskildekirken de skiben, som havde været beslaglagt: Bispen skal have dem med bøndernes ydelser og med deres arbejdspligt (*cum solucionibus et serviciis*).²¹ I bispens jordebog 1370 var der kun et rudiment af disse skiben tilbage, nemlig i området nord for Haraldsted sø. Her var der i landsbyerne Vigersted, Ågerup og Snekkerup 9 selvejere tilbage, som betalte deres ledingspenge til bispegården i Roskilde.²² Af de 9 måtte de to selvejere endda slettes, fordi de afstod deres bondejord til Antvorskov kloster og således gled ud af skibenet og ikke længere skulle betale ledingspenge til Roskildegård.

Magnaternes udtalelse og de to konkrete eksempler er illustrerende i to henseender. For det første, at skibensystemet har været baseret på et feudalt princip, for det andet, at skibensystemet i vid udstrækning automatisk kan opløses indefra, ved at selvejet forsvinder. Den første konstatering giver dansk valør til de begreber — *feudum og feudatarii*, som kongens sagførere opererer med under processen ved kurien i Rom. I en udenlandsk retssal er det adækvate gloser, sagførerne har kunnet anvende for at karakterisere det forhold, at danske bisper i en række skiben har haft de kongelige rettigheder og de forpligtelser, der fulgte dermed.

Af forskellige grunde, som jeg straks skal gå nærmere ind på, mener jeg, at man kan regne med, at Roskildebispen oprindeligt har siddet inde med ca. 30 skiben. Indføj i dette billede den kendsgerning, at der i Fodevigslaget 1134 faldt fire af landets bisper, mens en femte blev dødelig såret, og man kan levende se en ordning for sig, hvor bisperne som *duces, jarler* har rådet over en del af rigets krigsmagt.

Og rimeligvis kan denne ordning føres tilbage til Knud d. Store. Den opfattelse bygger ikke på, at man omkr. 1200 i Roskilde har en vag forestilling om, at bispestolens godsrigdomme stammer fra Knud d. Store. Men på den kendsgerning, at Knud d. Store 1020 udsteder en proklamation til ærkebisper, bisper, jar-

²⁰ DD 2. r. IV, nr. 282.

²¹ DD 2. r. IV, nr. 162.

²² C. A. Christensen, anf. udg., s. 97.

ler og til hele det engelske folk: På grund af en farlig situation i Danmark var han taget til dette land, hvorfra der truede England en fare. I Danmark har han truffet sådanne forholdsregler, som vil forhindre fjendtligheder derfra, så længe englænderne vil holde sig til ham som konge.²³

Kan man tænke sig en bedre forklaring på disse løfterige forholdsregler — der vel at mærke kun gælder så længe englænderne anerkender ham som konge — end at det er ved denne lejlighed, han har overladt landets bisper en række af landets skiben at råde over? På den måde har han kunnet forhindre, at der mod hans vilje og hensigter har kunnet dannes en fælles front af ledingsflådens anførere med angreb på England som mål.²⁴

At bisperne har haft skiben er imidlertid kun en side af sagen. Dermed har de jo ikke ejet jorden i de respektive skiben, de har kun haft højhedsrettigheder. Der hører en anden forudsætning til, nemlig selvejets forsvinden, d.v.s. det forhold, at de frie selvejere glider ud af skibenet ved at forvandles til »vornede«, til fæstebønder. Ad to veje kan man nærme sig dette problem ud fra vores kilde-materiale. Essensen i magnaternes formulering 1299 er, at de biskoppelige mænd (*homines*) er forpligtede til at følge, tjene og adlyde kongen, når leding udbydes. Det er følgen af, at bisperne har skiben.

Men hvad var et sjællandsk skiben, specielt hvor skal man søge de biskoppelige skiben? 7—9 selvejere i 1370 kan jo kun være et rudiment. I en afhandling i 1964: 'Ændringerne i Landsbyens økonomiske og sociale Struktur i det 14. og 15. århundrede'²⁵ gjorde jeg opmærksom på det mig overraskende forhold, at de bispelige hovedgårde — *curie principales* — i 1370 havde et jordtilliggende, der i mange tilfælde var væsentligt større end det, de samme gårde havde ifølge matriklen 1682. Det drejer sig om så kendte storgårde som Dragsholm, Gjorslev, Tølløse, Selsø, Tureby, Lekkende, Ellinge o.s.v.

Bispens mænd, hans *homines*, på disse *curie principales* ses i den senere middelalder, hvor kildematerialet bliver tilstrækkeligt fyldigt, at være medlemmer af højadelige slægter som Ulfeld, Lunge, Lykke, Bjørn, Bille, Bølle, Då, G nubbe, Rosengård, Jernskæg, Panter o.s.v. I dokumentmaterialet er Oluf Lange den først kendte. Han var 1287 foged i Bjernede og på Fodbygård. I senmiddelalderlige kilder ses endvidere, at disse bispelige lensmænd var forpligtede til at stille med 1 eller 2, højst 3 (Gjorslev) »ferdige karle« med glavind, sværd, armbrøst o.s.v., »når dennom tilsiges« på bispens bud. Forholdet konkretiserer, hvorfor det var kongemagten i det 13. århundrede så magtpåliggende at have den direkte befalingsmyndighed i krigstilfælde over bispens *homines*.

I jordebogen 1370 kan imidlertid iagttages en foreteelse, som på sit felt har mindst lige så stor betydning. I min afhandling 1964 havde jeg ikke øje herfor. Det kan udtrykkes således: Når bisp en e j e r j o r d i e n l a n d s b y, e j e r h a n s o m o f t e s t h e l e l a n d s b y e n. Det gælder for besiddelsesforhol-

²³ DD 1. r. I, nr. 398.

²⁴ Jeg kan fuldtud tiltræde, at Poul Johs. Jørgensen betegner Arups datering af det danske ledingssystem til 2. halvdel af 11. århundrede som uantagelig, jf. hans anmeldelse i HT 9. r. IV, 1926, s. 337 f. og Dansk Retshistorie (1940) s. 252.

²⁵ HT 12. r. I, s. 259–349.

dene i ca. 125 landsbyer af i alt godt 200 landsbyer. Og det gælder uanset om landsbyerne hørte til -um, -inge, -lev, -løse eller -torpbyer. Konklusionen kan kun være een. Der må have fundet en kollektiv opgivelse af selvejet sted.

Det er givet, at de danske *bundones* ligesom deres engelske standsfæller, *socemanni*, teoretisk har »kunnet gå med deres jord, hvorhen de vil«, således som disses status på en pudsig akavet måde karakteriseres i *Domesday Book*,²⁶ d.v.s. de afgør ved deres frie dispositionsret over jorden, i hvilken jordebog de bliver indskrevet. På dansk område belyses det forhold konkret af de to selvejerbønder i Agerup, der omkring 1370 afstår deres jord til Antvorskov kloster og derfor automatisk må slettes som ledingsydere i bispens jordebog. Foreteelsen viser — hvad forekomsten af et vist antal selvejerbønder på Sjælland endnu i det 16. århundrede også demonstrerer — at den konstaterbare kollektive overgang fra selveje til fæste ikke har hvilet på en lovbestemmelse. Bønderne har kunnet vælge. Men på Sjælland har, som factum viser, de fleste opgivet selvejet.

Hvorfor? Her må man for det første holde sig for øje, at på Roskildebispens gods må en overgang af stort omfang allerede have fundet sted længe før år 1200. Ellers kunne man ikke omkr. 1200 i Roskilde fabulere, at af de langt mere end 1000 gårde, som bispnen da ejede, stammede de 1000 gårde fra Knud den Store. Endvidere var som nævnt Estrid, dronning Margrethe og biskop Svend omkr. 1080 i stand til at skænke ca. 330 gårde til kapitlet, et godt vidnesbyrd om indskrænkning i selvejets omfang allerede på et tidligt tidspunkt.

Kilder, der direkte belyser den overgang, har vi ikke. Men fra tiden omkr. 1300 er begrebet *vornedskab* i betydning herremandens juridiske forsvar af en »vorned« velbekendt.²⁷ Det er en nærliggende tanke, at tyngdepunktet i dette forsvar oprindeligt har ligget på det militære felt og ikke så meget på det juridiske. I så fald ville vi nærme os tilstande, som svarer til forholdene i *Domesday Book* 1086, og som beskrives af Maitland således:²⁸ »A piece of land is said to »defend itself« in or at some manor, or, which is the same thing, to have its *wara* (værn²⁹) or render its *wara*, that is to say its defense, its answer to the demand for geld there«. Den rolle the manor her har, kan naturligt overføres på de gårde, der senere i Roskildebispens jordebog kaldes *curie episcopales*.

Tanken om, at alle jordejere var forpligtet til militært forsvar af deres jord er utvivlsomt ældgammel og har været et grundprincip. Men princippet har ikke kunnet opretholdes. I England forvandlede samfundet efter den normanniske rytterhærs sejr i 1066. I Danmark må det efter det katastrofale nederlag for det gamle ledingsystem i slaget ved Fodevig 1134 have været krystalklart for al militær-taktisk tænkning, at fremtiden hørte de små pansrede rytterhære til, små, men kostbare styrker. Datidens tanks. Og i vid udstrækning — navnlig på Sjælland — har de gamle ledingsbønder accepteret, at skibenejere som bispnen af Roskilde — og Hviderne i Midtsjælland — med deres pansrede professionelle hær-

²⁶ Jf. F. W. Maitland, *Domesday Book and Beyond*. Cambr. 1897, s. 100.

²⁷ Jf. f. eks. Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati*, s. 136-142.

²⁸ Maitland, s. 123.

²⁹ Jf. magnaternes formulering, at bisperne har *regnum* og *custodia* i deres skiben.

mænd og deres »færdige karle« har påtaget sig den egentlige krigstjeneste, mod at de selv blev vordnede og erlagde en afgift af deres jord (skyld, *census*).³⁰

Den militærtaktiske ændring har uden tvivl siden det 12. årh. spillet en rolle i selvejerbøndernes overvejelser. Men desforuden må et andet moment have spillet ind. Det fremgår af, at der som sagt allerede inden 1100 må have eksisteret et stort antal »fæstere« på Sjælland. Men tænk på situationen 1086. Da udbød Knud d. Hellige leding mod England. Kan det have været anderledes end, at mange *bundones* med udsigt til strabadser og risiko for liv og lemmer har foretrukket en ændret status? Og mon det moment ikke til enhver tid har spillet sin rolle?

Skal man altså give svar på, hvorfra bispen af Roskilde på reformationstiden har sit enorme godskompleks, må det blive: Han har det, fordi han allerede i tidlig middelalder har været forlenet med en betydelig del af Sjællands skiben.³¹ Ikke uden grund kaldte man hans gods for *bona temporalia* i modsætning til domkirkens og kapitlets *bona spiritualia*. Endnu 1536 hvilede der en krigspligt på hans jord, omend forholdene havde medført, at den var blevet ret beskeden.

³⁰ I denne forbindelse må dels erindres, at *census* som en oprindelig obligation på jorden i tidens løb ændrede karakter og blev en privatretlig afgift, dels at fæsternavnet først langt senere blev en almengyldig betegnelse. Og når der f. eks. i kronens jordebøger fra 16. årh. ses at optræde en række »fæstebønder« med vidt forskellige betegnelser, og disse bønder i antal langt overgår, hvad kongen og kronen kan have ejet af patrimonium og kongeleiv, må disse klassers talrigheid forklares parallelt med foreteelserne på Roskildebispens gods.

³¹ Principielt må de ca. 30 *exactiones episcopales* i 1370 i Roskildebispens jordebog have deres oprindelse i de gamle skiben. Dog må erindres, 1) at skibensystemet siden loven 1304 var sat ud af kraft, og 2) at selvejere fortsat kunne sælge deres jord til privilegerede institutioner og personer, jf. ovenfor samt *Acta Processus Litium*, s. 183 og 195 og DD 1. rk. III, nr. 173, 236. Nøjagtig identitet mellem en *exactio* og et skiben kan der derfor aldrig være.

Faktisk må man i højmiddelalderen regne med to skibenformer, 1) det oprindelige bondeskiben og 2) det senere specifikke gods-skiben. I sin konsekvens indebærer denne opfattelse en naturlig og vidtrækkende forklaring på den dunkle passus i J.L.III 20: De styreshavne, der ligger til bispopsdom, følger bispopsdom. Det er gods-skiben, der tænkes på.

*Summary:*ROSKILDE CATHEDRAL'S LANDED PROPERTY BEFORE 1200:
FROM CROWN PROPERTY TO EPISCOPAL PROPERTY

At the time of the Reformation Roskilde Cathedral owned about 4,000 farms, 2,600 of which belonged to the Bishop (*bona temporalia*), whereas 1,300–1,400 belonged to the Cathedral (*fabrica*) and its institutions (*bona spiritualia*). Although the latter can be traced back to the very first days of the Cathedral – a present from Estrid the Queen Mother, sister of King Canute – there is nothing to be found in the sources about the origin of the episcopal property. The probable explanation, however, is that King Canute (1014–35) delegated the kingly superiority over about 30 Zealand crown properties (*navigia regni*) to the Bishop of Roskilde. The military and technical development of the subsequent age resulted in the replacement of the old system of peasant “call-up” by professional, mounted feudal forces. Under these changed circumstances a great number of peasants (*bundones*) – though not all – accepted an arrangement whereby military service as such was taken over by the Bishop’s foot-soldiers (*homines*) and their “prepared” housecarls (“færdige karle”) on the episcopal manors (*curie episcopales*). They came under the Bishop’s protection (*defensio*), became his tenants in villeinage, but had to give up their freehold rights to the land.